

GLÄDJENS HYLLNINGAR TILL GUDAFÖDERSKAN!

Av Fader Anders Åkerström

Inledning¹

“Glädjens hyllningar till Gudaföderskan”² är en mycket gammal, vittberömd och säreget vacker hymn om Jungfru Maria. Med henne började världshistoriens mest avgörande händelse, att Gud blev människa. Hymnen utgår från den bibliska berättelsen, att Guds ängel blev sänd till Jungfru Maria och hälsade henne med samma ord, som senare den uppståndne mötte kvinnorna med vid graven: “Gläd dig!”³ Hymnen beskriver hur glädjen sprider sig, först till Maria själv, därefter till Elisabeth, Josef, herdarna, de vise männen, egyptierna och den gamle Simeon, ja ut i hela världen, så att den förnyas genom tron: Tankar, intelligens och “kultur” blir övergående, känslor blir kyska, glädjens ljus skiner för dem i mörker och dödsskugga o.s.v. Till sist bryter det ut en lovsång ifrån konungastaden, d.v.s. Konstantinopel, som i mer än 1000 år hölls uppe av en förunderlig stark kristendom och varifrån Europa - utan att kanske vara riktigt klar över det - mottog en stor del av sin kristna civilisation. Också nutidens Europa behöver gripas av det himmelska budskapet som hymnen förmedlar, om det skall finna sin sanna enhet.

¹ Denna artikel bygger på, men är ingen direkt översättning av, Munk Fotios (Parakletens kloster, Oropos) introduktion i ”Glädens hilsningar till Guds föderske” (Grekland 1992). Munk Fotios är av dansk börd och var luthersk präst i Danmark före sin konversion till den Ortodoxa kyrkan. Den danska texten har tolkats för mig av Rut Lindström, Borlänge.

² På grekiska: ”Oi chairetismoi tēs theotokou”.

³ Luk 1:28: ”Hell dig” (1917 års bibelöversättning). ”Var hälsad” (Bibel 2000). Det grekiska uttrycket är *chaire* som betyder ”var glad!” och som används som hälsning. Ordet är en böjning av *chairō* som betyder ”fröjda sig” eller ”vara glad”. Jag har valt översättningen ”Gläd dig”.

Hymnen i översättning

Denna poetiska kyrkosång är de ortodoxa kristnas mest älskade hymn. Härstammande helt ifrån det sjätte århundradet, är den grekiska originaltexten ständigt i levande daglig användning i hem och kloster, oftast i samband med det lilla Completoriet⁴. I det grekiska originalet utgör det ortodoxa innehållet och ordens välljud en oupplöslig helhet, vilket är svårt, om inte omöjligt, att återskapa på ett annat språk.

Hymnens titel

”Glädjens hyllningar till Gudaföderskan” eller ”’Gläd dig’-hyllningarna till Gudaföderskan” är den gängse grekiska benämningen på hymnen. Detta namn härstammar från orden ängeln Gabriel hälsade Maria med. Samma glädjebudskap blir både omkväde och upprepas i de många ”hyllningar”, som hymnen är försedd med.

Det finns också en annan benämning på hymnen, nämligen Akathist(-os). Detta ord betyder ”stående” (inte sittande) och är egentligen en liturgisk instruktion till församlingen, något extraordinärt i förhållandet till ”sittandet”. Den senare är beteckningen för psaltarpsalmsläsningar, vilkas vanliga plats i morgontjänsten, orthros, hymnen intog. Anledningen till den vördsamma, stående ställningen förklaras nedan.

Hymnens tillkomst

Det stora Horologion⁵ skriver härom under den femte fastesabbat:

“Ungefär år 620 kom perserna från öst och abarerna, ett skytisk folk, från väst, båda med en talrik här, och belägrade konungastaden [Konstantinopel], medan konung Heraklios var borta, och de fyllde både havet och ”Det gyllene hornets bukt” med båtar, och det torra landet med fotfolk och hästar och krigsmaskiner, och alla var redo för anfall. Men borgarna i staden, även om de stridsvilligt satte sig till motvärn, var för få för att göra motstånd mot en sådan anstormning. De satte då sin tillit till Gudaföderskan. Och sannerligen, plötsligt slog en fruktansvärd virvelstorm sönder alla båtarna och sänkte dem, och liken av barbarerna kastades upp på land vid Gudaföderskans kyrka i Blacherne. Detta gav folket mod, och de gick ut

⁴ På grekiska: ”Akolouthia tou apodeipinou”.

⁵ Den gudstjänstbok där dygnets fasta gudstjänster finns upptecknade (tidegärdsbok).

från staden och förföljde de övriga, som gripna av fruktan hade tagit till flykten. Om aftonen samlades de i nämnda helgedom tillägnad Gudaföderskan och bringade henne denna tacksägelsehymn, och satt inte alls ned på hela natten, varefter denna hymn kom att kallas ”Den stående hymnen” (Akathistos). Denna förunderliga räddning av de troende håller vi i äminnelse i dag, till vår Gudsmoders ära.”

Stora Horologion nämner ett par möjliga samtidiga författare av hymnen - dessa anses nu dock för osannolika -, och den tillägger, att nyare historiker anser den ännu äldre.

Den belägring som Horologion nämner ägde rum år 626. Sannolikt skall detta förstås på det sättet att hymnen blev känd då, utan att för den skull vara skriven vid detta tillfälle. Det är ju knappast sannolikt att hymnen skrivits under en belägring utan att nämna detta.

Av samma anledning verkar det inte heller sannolikt, som några påstår, att den skulle hänvisa till en senare belägring efter 717-18. Däremot passar det bra att anta att den är skriven i en fredlig och för kyrkan en blomstrande tid som under kejsaren Justinianos och kejsarinnan Theodora. Eftersom författaren är en stor poet, ser man ingen annan att utpeka än den stora kontakiaförfattaren Romanos Melodes (*Sångaren*) (död ca. 560). Denne var diakon vid Gudsmoderskyrkan i Blacherne i Konstantinopel. Där har hymnen varit avsedd för Maria bebådelsedag den 25 mars (se t.ex. innehållet i den ursprungliga kontakion). Men att Romanos är författaren, är endast en gissning; för det konstiga och avgörande är, att medan författarnamn vanligen är inskrivna i de liturgiska böckerna, står det inget namn vid denna hymn. Man kan vidare påpeka att det finns många ordvändningar och uttryck i hymnen som går tillbaka till Efraim Syriern och Johannes Chrysostomos på 300-talet. Av detta skäl kan man alltså betrakta hymnen som en mästerlig slutlig utformning av ett av traditionen förarbetat material. Vem nu än som varit den slutgiltiga författaren så har han alltså sannolikt vävt samman ett äldre material. Lika är det ju med de flesta av kulturrens största skatter, att de bygger på den samlade erfarenhetens mognad.

Tillägg till hymnen efter undret vid belägringen är endast det andra kontakionet ”Till dig, o Härförerska...” (samt möjligen några enstaka verser).

Bruk av hymnen

År 860, efter det att Konstantinopel åter var befriat från en belägring, genom Gudaföderskans tillskyndan, beslutade patriark Fotios den Store,

att den femte lördagen i Stora fastan hädanefter skulle bli en utvidgning av Marie bebådelse firandet genom att helga den till Guds Moder. Med hymnen infördes också allt som behövdes för att utgöra en full dagscykel av gudstjänster: kanon (dvs. en uppsättning av troparia till nio bibliska sångerna), troparia till aftongudstjänsten och laudespsalmarna (i morgongudstjänsten) m.m. Likaså införde Fotios (om det inte redan var praxis?), att var och en av hymnens fyra delar skulle sjungas vid Completoret (den sena aftonbönen, på grekiska *Apodeipnon Mikron*), på de fyra föregående fredagarnas aftnar i Stora fastan. Dessa gudstjänster är fortfarande högt älskade av hela det grekiska folket och man kallar gudstjänsterna för ”Hälsningarna”. Jag har här valt att infoga hymnen i Completoret, då så oftast sker dagligen i grekiska kloster. Det är vidare mycket vanligt att fromma lekmän imiterar detta klosterbruk inom ramen för sina dagliga böner hellre än att läsa aftonböerna som vi tidigare publicerat i ”Bönbok för ortodox kristna” (Uppsala, 2001).

Hymnens teologi

Hyllningarna i hymnen är ett skolexempel på det ortodoxa ”apofatiska” tänkesättet (d.v.s. att beskriva något i negativa termer): att inga mänskliga ord eller begrepp någonsin kan inringa eller fatta Gud. När det t.ex. sägs ”Gudaföderska” (Thetokos) skall det inte förstås att Gud, som vi, har börjat sin existens med att bli född, eftersom Han är av evighet. Och när det i Trosbekännelsen sägs om Sonen, att Han är född av Fadern före all tid, då är det tydligt, att här må *född* förstås med citationstecken, som det mänskligt bästa möjliga sättet att formulera ett inom-trinitariskt förhållande på, som det inte är givit människor att förstå, annat än vad som är uppenbart för oss. När då teologin kommer till de katafatiska (bekräftande) uttrycken, då förstås dessa först rätt mot bakgrund av det större, apofatiska⁶. Att Maria blev ”föderska”, med mänskligt förstånd, i tiden, av den evige Guden, är en paradox, som mänsklig vishet inte förmår att greppa. Det förklaras endast med logiska motsatser, då det är ett mysterium: något, med vilket denna världen blir ”genomstrålad” av Guds direkta, himmelska ingrepp. Ängelns tilltal till Maria är i den ortodoxa kyrkan inte endast en litterär

⁶ För att uttrycka detta på ett annat sätt kan man säga att den positiva, katafatiska teologin, inte tillfullo kan anses fånga verkligheten. Positiva utsagor om Gud – att Han är god, vis, rättvis eller människoälskande – är givetvis riktiga, men kan ändå inte anses beskriva gudomens innersta natur. Den positiva teologin måste alltid balanseras och justeras genom den negativa, apofatiska teologin, där man så att säga låter bli att säga *vad* Gud är och istället förklarar vad Han *inte* är.

form, utan en andlig realitet, som i hymnens två första delar de bibliska personerna instämmer i, och i den tredje och fjärde delen av de bedjande själva, som alltså dras in i de heliges gemenskap, så att också de kan ropa ”Gläd dig” till Gudaföderskan. Detta är möjligt därför att hon, som förebild för en ny mänsklighet, får ”del i gudomlig natur” efter Kristi fullbordade verk. I gudstjänsten är de centrala sångarna riktade till Gud själv; men det finns också några som är riktade till Maria och andra av oss kända heliga. När det gäller ortodox mariologi så innehåller Akathistoshymnen en förebildlig balans. En anropan om hennes förbön finns, men ”gläd dig”-hälsningarna överväger. Den åkallande bönen kommer istället fram i en annan älskad Maria hymn i den ortodoxa kyrkan, den lilla och den stora *Paraklesis* till Gudaföderskan.

Gläd dig, o oförmälda brud (*eller* brud utan brudgum⁷)

Stora teologiska djup finns redan i detta självmotsägande omkväde. Det sista ordet, på grekiska *anymfeute*, betyder egentligen ”icke given som brud”, alltså ”ogift”. Jag har här valt översättningen ”oförmäld” för att slippa undan ett missförstånd. Saken är ju den att Maria egentligen var gift med Josef enligt lagen; men äktenskapet blev aldrig fullbordat: i denna mening är hon är oförmäld (ogift eller utan brudgum). Och ännu mera paradoxalt blir det, ty denna ovanliga brud kom att känna den största glädjen. Ty den himmelske brudgummen, som inte ingår äktenskap på människors vis, utan skapar från början, jungfruligt, liksom Eva blev skapad av Adams sida, skapade nu sig själv till människa ”av” Maria.

Efter Hans uppståndelse utvidgar sig Brudens glädje till att omfatta hela Hans hemlighetsfulla kropp, kyrkan. Därför blir den heliga jungfrun, på ett andligt vis, alla kristnas moder. Också dessa kan därefter kallas ”Kristi och lammets brud” om de kan ”kämpa till slutet” (2 Kor 11:2; Ef 5:25; Upp 19:7-9, m.fl.).

Metrik

Akathistoshymnen är skriven efter den ”nyare” metriken. Den antika poesi är uppbyggd efter stavelsernas längd och inte som vår efter deras betoning. Den nya metriken införde istället stavelseräknande accentrytm och den räknar alla stavelser. Betonade stavelser nedan indikeras av ett streck och obetonade av en båge.

⁷ På grekiska: ”Nymfē anymfeute”.

Man talar om stigande rytm:

 som kallas jamb, t.ex. romans.
som kallas anapest, t.ex. romantik.
som kallas stigande peon, t.ex. pekoralist.

Man talar också om fallande rytm:

 som kallas troké, t.ex. vemod.
som kallas daktyl, t.ex. diktare.
som kallas fallande peon, t.ex. sjöfarare.

I den antika stilen skrev Gregorios av Nazianz, och den användes ännu i det åttonde århundrade, men redan i det sjätte skrev Romanos Melodes uteslutande i den nya metrik.

Hymner

De första kristna århundradens liturgiska poesi knöt gärna an till de bibliska lovsångerna som omkväde (antifoner, senare utvidgade till troparier). Från slutet av femte århundradet uppstod det en mera omfattande och självständig form av hymner, som senare kallades kontakion. En sådan är en dikt bestående av en rad metriska strofer där varje avslutas med ett omkväde. Den första strofen är huvudstrofen, som fastställer temat kortfattat⁸. På denna inledningsstrof används också i trängre mening benämningen kontakion. Alla de följande stroforna kallas på grekiska *oikoi* ("hus"); de bygger ut och utvecklar temat. I det nionde århundradet blev kontaktiernas användning i gudstjänsten begränsade till de första tio stroforna, och ersattes i övrigt av kanones.

Hymnens form

"Glädjens hyllningar till Gudaföderskan" är just ett kontakion - det enda av dessa, som idag används i full utsträckning. Hymnen består av 24 *oikoi*. Dessas begynnelsebokstäver bildar det grekiska alfabetet (något som kallas Akrostikon). Ytterligare består den av ett inledande kontakion "När den okroppslige fick det hemlighetsfulla budet..." med omkvädet "gläd dig, o oförmälda Brud", som sedan går igen vid de ojämnt numrerade *oikoi*. Men

⁸ På grekiska "en kontō logō", därav möjligen namnet "kontakion". En andra teori (Per Beskow) är att namnet kommer av *kontos*, pinne, på vilken bokrullen var fästad. Och en tredje teori (Tito Colliander) är att man med ordet menade "ett litet hus med få rum" till skillnad från *oikos* som var ett större hus, eller det man kallade den stora salen i huset där man under fornkristna tider samlades för gudstjänst. Denna *oikos* var inte sällan försedd med pelare och likt pelare återkommer de tolv "gläd dig"-hälsningarna i akathishymnens *oikos*.

hymnen har också ett annat omkväde "Allēlouia", vid de jämna *oikoi*. Detta svarar mot att de ojämna gärna handlar om Maria och de jämna om Gud. De ojämna *oikoi* är utvidgade med 6 dubbelradiga hyllningar. De jämna *oikoi*'s början är uppbyggda precis som de ojämnas, endast utan hyllningar, och med ett annat omkväde (Allēlouia).

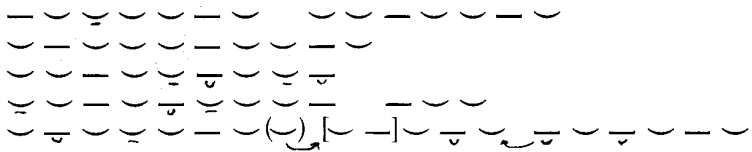
Hymnens indelning

Varje del omfattar sex *oikoi*. Första delen handlar om Marias bebdelse. Den andra delen om Herrens födelse (av denna del är två delar berättande och de två sista dogmatiska). Den tredje delen handlar om den nya skapelsen. Och den fjärde delen är en saligprisning av Maria.

Versmått

I det grekiska originalet är den första kontakion skriven i jamber med 6 verser och slutrim, de andra i, vad vi skulle kunna benämna som, rytmisk prosa.

De olika *oikoi*'s inledning har med några enstaka undantag följande metriska schema av betonade (som indikeras av ett streck) och obetonade stavelser (som indikeras av en båge). Undantagen anges med dubbeltecken.

"Gläd dig"-hälsningarna har följande versmått (några undantag förekommer, se dubbeltecken):

- a. — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡
- b. — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡
- c. — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡
- d. — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡
- e. — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡
- f. — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡

Som det synes är versmåttet rätt komplicerat. Just genom variationsrikedomen i versmåttet undviker författaren ett monotont intryck och ger genom mångfalden texten dess poetiska styrka.

Förutom accentrytmen så rimmar de tolv ”gläd dig”-hälsningarna inte endast parvis utan det finns även alliteration⁹, assonans¹⁰, och ord som är snarlika det upprepade ”Gläd dig” samt ordlekar i mitten av raderna. Vidare har varje ”gläd dig”-par lika många stavelser och är parallella innehållsmässigt, antingen varierande detsamma med andra uttryck, eller motställande eller vidareförande. Dessutom är hela diktverket alfabetiskt, som tidigare påpekats: den första *oikos* börjar med bokstaven Alfa (*Angelos*), den andra kontakion med Beta och sedan Gamma o.s.v. enligt det grekiska alfabetet.

Utförande

I kyrkan läses den i allmänhet av prästen på samma sätt som man reciterar t.ex. epistel och evangelium. Den första kontakion brukar sjungas, varpå läsningen börjar. Prästen står framför Gudsmodersikonen och läser i jämn föredragande ton, med minsta möjliga dramatiska betoning av det lästa. I slutet av varje kontakion upprepar kören eller läsaren ”Allēlouïa” och i slutet av varje *oikos* ”Gläd dig, du oförmälda brud”. Efter repetitionen av den första *oikos* sjungs första kontakion åter.

På fastefredagarna används ofta en mer komplex melodi för att ge ett festligare intryck.

I Munk Fotios bok ”Glädens hälsningar til Guds föderske” (Grekland 1992) finns flera förslag på bysantinska melodier med vanlig västlig notskrift vilka kan rekommenderas. Jag har slutligen gett mig på att tonsätta ”Till Dig, o Härförerska...”, vilken presenteras nedan, enligt en modell från Holy Transfiguration Monastery, Boston¹¹. För notskriften står Peter Magneli, Stockholm

⁹ Allitteration är då man låter betonade ord i angränsande versrader börja med samma konsonant eller vokal. Allitteration kallas ibland bokstavsrim eller uddrim. Ett exempel ur ordspråkens värld: ”Borta bra, men hemma bäst.”

¹⁰ Assonans innebär en överensstämmelse mellan två ords slutljud eller en gemensam ljudlighet inne i orden, t.ex. vän-igen eller röd-flög.

¹¹ Se *Selected Byzantine hymns according to the tradition of the Great Church of Christ*, Boston 1986, sidan 37. Där finns även förslag på melodi till omkväderna ”Gläd dig, du förmälda brud” och ”Allçlouïa”, den ursprungliga kontakion ”Då den okroppslige...” samt theotokion ”I djup vördnad för din jungfrulighets skönhet”.

Den föreliggande översättningen

Det ursprungliga målet med min översättning var att förena språklig och metrisk noggrannhet utan att de teologiska hänsyftningarna i texten försvinner. Men efter denna introduktion begriper nog alla det omöjliga med denna uppgift. Man tvingas göra ett val. Då det syntes mig för svårt att återskapa grekiskans versmått har jag valt att inte bry mig om detta, ett val som de flesta översättningar av Akathistoshymnen tvingats göra (så t.ex. den kyrkoslaviska). Istället har jag valt att göra en översättning där man förhoppningsvis skall kunna ”känna” den grekiska textens komplexitet via svenskan. Detta har gjort att en mer ”ledig” form av svenska har fått stå tillbaka, till förmån för en äldre högprosa med arkaiserande prägel. Vid några ställen har jag varit tvungen att inskjuta ett eller ett par svenska ord som inte har någon teckning i den grekiska texten. Detta har skett för att texten skulle bli något mera rytmisk att läsa. Jag har vidare varit ganska fri vid översättningen av *Theotokos* (Gudaföderskan) och detta har varit av samma ”rytmiska” anledning. Ordet ”Guds Moder” har smält in bättre i texten trots att det är en felaktig översättning. Beteckningen ”Guds Moder” för *Theotokos* är i övrigt ett ganska ovanligt epitet för Gudaföderskan i liturgiska texter.

*En ängel och den främste, blev sänd från himlen
att säga till Guds Moder: Gläd dig!
Akathistoshymnen Oikos Alfa*

Till Dig, o Härförerska

Fjärde plagala tonen

Till Dig, o Här- fö- rers- ka, bring- - - a vi

Din från li- dan- den lös- - - ta hjord

en tack- sam se- ger- sång, o The- ö- to- - kos,

och då Du har en o- ö- ver- vin- - ner- lig makt

från all upp- tänk- lig fa- ra må Du be- fri- - a oss

att vi må ro- pa till Dig: Gläd Dig, Du o- - för- -

1. + 2. 3.
mäl- - - da brud. mäl- da brud.